

Harmadik misszió és (versus) egyetemi közösségi szerepvállalás (EKSZ): az EKSZ, mint a térbeli igazságosságot és fenntarthatóságot támogató egyetemi gyakorlat

Third mission and (versus) university community engagement (UCE): UCE as a university practice for spatial justice and sustainability

MÁLOVICS GYÖRGY

MÁLOVICS György: egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Ökológiai Közgazdaságtan Intézet; 6722 Szeged, Kálvária sgt. 1.; malovics.gyorgy@eco.u-szeged.hu; <https://orcid.org/0000-0002-6539-8588>

KULCSSZAVAK: harmadik misszió; egyetemi közösségi szerepvállalás; térbeli igazságosság; környezeti igazságosság; fenntarthatóság; kritikai földrajz

ABSZTRAKT: Napjainkban már közhely, hogy az egyetemeknek is szerepet kell vállalniuk a környezeti és társadalmi problémák megoldásában. Ennek ellenére az egyetemi közösségi szerepvállalás (EKSZ) koncepciója, valamint szerepe az egyetemek társadalmi, térbeli és környezeti igazságossághoz és regionális fenntarthatósághoz való hozzájárulásában gyakorlatilag hiányzik a hazai és nemzetközi regionális kutatások szakirodalmából. Mindez annak ellenére van így, hogy az EKSZ kifejezetten a fenti társadalmi célok megvalósítását tűzi ki célul, és az egyetemek ebben betöltött szerepét hangsúlyozza. E hiány még szembeötlőbb (és ellentmondásosabb), ha figyelembe vesszük, hogy az EKSZ-szel annak együttműködő és gyakorlatorientált irányultságában párhuzamokat mutató harmadik misszió koncepciója érdemi tudományos elemzések tárgya mind a nemzetközi, mind a hazai regionális kutatásokban.

Tanulmányomban a fenti szakirodalmi hiányból és ellentmondásból kiindulva az a célom, hogy elhelyezzem az EKSZ-t a regionális kutatások rendszerében. Elméleti jellegű tanulmányom következtetése, hogy míg az EKSZ annak együttműködő, gyakorlat- és társadalmihatás-orientált jellegének vonatkozásában a harmadik misszió koncepciójával mutat rokon vonásokat, irányultságában (a kijelölt célokat és elérni kívánt hatásokat illetően) attól eltérően a társadalmi, térbeli és környezeti igazságosság, illetve környezeti fenntarthatóság céljait helyezi fókuszba. E különbség pedig lényegi, napjaink egyes tudományos fenntarthatósági megközelítései felől közelítve egyenesen antagonisztikus jellegű, lévén e megközelítések (az EKSZ-hez hasonlóan) a transzformatív jellegű változások szükségességét hangsúlyozzák az igazságosság és fenntarthatóság érdekében. Így az EKSZ koncepciója elsősorban azon kutatók számára lehet érdekes, akik szkeptikusak a tekintetben, hogy napjaink domináns struktúrái képesek előmozdítani az igazságosság és fenntarthatóság ügyét, és e társadalmi célokért kívánnak egyszerre tudást termelni és társadalmi hatást elérni.

György MÁLOVICS: professor, Institute of Ecological Economics, Faculty of Economics and Business Administration, University of Szeged; Kálvária sgt. 1., H-6722 Szeged, Hungary; malovics.gyorgy@eco.u-szeged.hu; <https://orcid.org/0000-0002-6539-8588>

KEYWORDS: *third mission; university engagement; spatial justice; environmental justice; critical geography*

ABSTRACT: *Today, we live in a world of serious environmental and social problems, and the academic world must play its part in solving them. One of the means of contributing to the solution is the practical implementation of the concept of university community engagement (UCE). This concept is about universities working (collaborating) with non-university actors (stakeholders) (implementing joint activities) in a way that is mutually beneficial to all parties, albeit in different ways, and that enriches (from a university perspective) the core activities of universities. For UCE, external university linkages are a means to fight social exclusion and injustice; to empower marginalized and peripheral groups in society; and to support global responsibility and environmental (sustainability) initiatives.*

As a consequence of the above, UCE necessarily has spatial implications, since spatiality is a determining factor in environmental and social processes. Nevertheless, the spatial implications of UCE are not/rarely explicitly analyzed in the UCE literature. Likewise, the concept of UCE and the potential and actual role of UCE as a set of practical activities in the contribution of universities to social justice and sustainability, as well as the analysis of the spatial aspects of this contribution, are virtually absent from the Hungarian and international literature of regional research. Exceptions to this are (1) some studies in the critical geography literature that recommend the use of certain UCE tools for critical geography; and (2) an analysis of the applicability of certain UCE tools in geography education and spatial research.

This gap in the literature is even more striking (and controversial) if we consider that the concept of the third mission, which is in some ways related to UCE in its cooperative and practical orientation, but also different from it in terms of its objectives and social impact, has been the subject of substantial academic analysis within regional research.

In response to this gap in the literature, this paper attempts to situate the concept of UCE in the context of regional research. My conclusion is that the UCE as a set of activities is on one hand related to the third mission concept in its practical (cooperative, action-oriented) orientation. On the other hand, UCE is also radically different from the third mission because of its transformative social and sustainability orientation, being antagonistic to third mission objectives according to certain sustainability theories. As such, within regional research, UCE is (1) thematically most closely related to issues of spatial justice, environmental justice and regional sustainability; and (2) methodologically/approach-wise directly related to critical geography.

Bevezetés

Közhely, hogy napjainkban súlyos környezeti és társadalmi problémák középette élünk, amelyek megoldásából minden társadalmi szektornak/szereplőnek ki kell(ene) vennie a részét, beleértve ebbe az egyetemi/akadémiai szférát is. A megoldásban való részvétel egyik eszköze az egyetemi közösségi szerepvállalás (EKSZ)¹ koncepciójának gyakorlati megvalósítása. E koncepció lényege, hogy az egyetemek egyetemen kívüli szereplőkkel (érintettekkel) dolgoznak (működnek) együtt (valósítanak meg közös tevékenységeket) olyan módon, hogy az, ha eltérő módon is, de mindegyik félnek kölcsönösen hasznos, és ami (egyetemi szempontból nézve) gazdagítja az egyetemek főtevékenységeit (Benneworth et al. 2018). Az EKSZ számára az egyetemi külső kapcsolódások a társadalmi kirekesztés- és igazságtalanságellenes küzdelemnek; a társadalom marginalizált, periferizált csoportjai ké-

pessé tételének; illetve a globális felelősségvállalás és a környezeti (fenntarthatósági) kezdeményezések támogatásának az eszközei (Hazelkorn 2016a).

A fenti jellegből (cselekvés és társadalmiváltozás-orientáció, társadalmi igazságossági és környezeti fenntarthatósági fókusz) fakadóan az EKSZ-nek szűkszerűen térbeli vonatkozásai is vannak, lévén a térbeliség meghatározó (elsődleges) tényező a környezeti-társadalmi (igazságossági-fenntarthatósági) folyamatok vonatkozásában (Soja 2010). Kijelenthető tehát, hogy az EKSZ szűkszerűen a térrel/területiséggel folyamatos kölcsönhatásban álló folyamatokat takar, amelyre hatnak a térbeli-társadalmi folyamatok, s amely hat a térbeli-társadalmi folyamatokra.

Mindemellett az EKSZ térbeli vonatkozásai nem vagy csak elvétve képezik explicit elemzés tárgyát az EKSZ szakirodalmában. Ugyanígy, az EKSZ koncepciója, valamint az EKSZ mint gyakorlati tevékenység-halmaz potenciális és valós szerepe az egyetemek társadalmi igazságossági és fenntarthatósági hozzájárulásában, valamint e hozzájárulás térbeli aspektusainak az elemzése gyakorlatilag hiányzik a hazai és nemzetközi regionális kutatások szakirodalmából. Kivételt képez ez alól (1) néhány, a kritikai földrajz irodalmában megjelenő tanulmány, amelyek bizonyos EKSZ-eszközök alkalmazását ajánlják a kritikai földrajz figyelmébe (Hay 2001; Blomley 2008; Jarvis 2024), valamint (2) egyes, az EKSZ körébe tartozó eszközök földrajztudatásban és területi kutatásban való alkalmazhatóságának az elemzése (McEwen 2013; Kondon, Pain, Kesby 2007).

E szakirodalmi hiány még szembeötlőbb (és ellentmondásosabb), ha figyelembe vesszük, hogy az EKSZ-szel annak együttműködő jellegében és gyakorlatias irányultságában bizonyos értelemben rokon, ám a kitűzött célok és társadalmi hatások vonatkozásában az EKSZ-től eltérő harmadik misszió koncepciója érdemi tudományos elemzések tárgya a regionális kutatásokon belül.

Jelen tanulmány e szakirodalmi hiányra válaszul kísérletet tesz az EKSZ koncepciójának „elhelyezésére” a regionális kutatások területén. Következtetésem szerint az EKSZ nem más, mint olyan, a harmadik misszióval annak gyakorlati (együttműködő, cselekvésorientált) irányultságával rokon, ám e rokonság ellenére attól gyökeresen eltérő – egyes fenntarthatósági elméletek szerint antagonisztikusan ellentétes – társadalmi célokat támogató tevékenység-halmaz, amely közvetlenül kapcsolódik a regionális tudományi kutatásokon belül (1) tematikusan leginkább a térbeli és környezeti igazságosság, valamint regionális fenntarthatóság kérdéseihöz, míg (2) módszertani/megközelítésbeli értelemben a kritikai földrajz irányzatához.

Tanulmányom első részében az EKSZ koncepcióját mutatom be a (hazai) regionális kutatásokban extenzívebben tárgyalt és így feltehetően a jelen folyóirat olvasóközönsége számára is ismertebb harmadik misszióval összevetésben, külön kitérve a két koncepció közti párhuzamokra és a köztük feszülő ellentétekre. Ezután bemutatom, miért és milyen módon kapcsolódik inherensen az EKSZ a térbeli igazságossági, környezeti igazságossági és regionális fenntarthatósági kutatásokhoz, illetve a kritikai földrajz irányzatához. Tanulmányomat következtetéseimmel zárom.

Társadalmi igazságosság, fenntarthatóság, harmadik misszió, EKSZ

Harmadik misszió és EKSZ – hasonlóságok és különbségek

Amennyiben a harmadik misszió és az EKSZ koncepcióinak tartalmát azok definícióiból kiindulva közelítjük meg, akkor azt gondolhatjuk, hogy a két koncepció rokon jellegű. A *harmadik misszió* egy sűrűn idézett definíció szerint „azon tevékenységek összessége, amelyek az egyetemi tudás, erőforrások és képességek akadémiai szférán kívüli létrehozásával (generálásával), felhasználásával, alkalmazásával és kihasználásával foglalkoznak” (Compagnucci, Spigarelli 2020, 5.). Ehhez képest az EKSZ egy friss definíció szerint nem más, mint hogy „az egyetemek egyetemen kívüli szereplőkkel (érintettekkel) dolgoznak (működnek) együtt (valósítanak meg közös tevékenységeket) olyan módon, hogy az, ha eltérő módon is, de mindegyik félnek kölcsönösen hasznos, és ami (egyetemi szempontból nézve) gazdagítja az egyetemek főtevékenységeit” (Benneworth et al. 2018, 17.).

A két koncepció hasonlított abban, hogy mindkettő az egyetemek és az egyetemen kívüli társadalmi szereplők kapcsolódását hangsúlyozza, mégpedig olyan módon, hogy e kapcsolatból mindegyik szereplő profitál. Ha azonban a két koncepció szakirodalmi operacionalizációját (azt, hogy konkrétan mit/milyen tevékenységeket és kapcsolódásokat értenek egyes szerzők bele az adott koncepcióba), illetve gyakorlati megvalósulást nézzük, akkor e párhuzam mellett lényegi eltéréseket (különbségeket) is találunk.

A *harmadik misszió* mind gyakorlati megvalósulását, mind szakirodalmát (a tudományos kutatás fókuszát) tekintve elsősorban, sőt, szinte kizárólag az *egyetem gazdaság-/piac-/üzletorientált tevékenységeit* jelenti (Knudsen, Frederiksen, Goduscheit 2021; Salomaa 2019). Az egyetemek mint „érdekelt szervezetek” (Bleiklie, Kogan 2007) számára ugyanis a nagy hatalommal rendelkező érintettek irányából érkező elvárások következtében egyre inkább követelményként jelenik meg a gazdasági fejlődéshez való érdemi hozzájárulás (Etzkowitz et al. 2000), és ez ad keretet a harmadik misszió gyakorlati megvalósulásnak is. Ebből fakadóan az egyetemek harmadikmisszió-jellegű társadalmi szerepvállalása leginkább az üzleti és kormányzati kapcsolódásokra fókuszál. Ez akkor is így van, ha bizonyos koncepciók, mint maga a harmadik misszió (Laredo 2007), a (regionálisan) elkötelezett egyetem (Gál, Zsibók 2011) vagy az egyetem mint érdekelt szervezet (Bleiklie, Kogan 2007) elméletileg más kapcsolódásoknak is teret adhatnának, például a napjaink „nagy kihívásaival” (*grand challenges*) való foglalkozásra (Knudsen, Frederiksen, Goduscheit 2021) vagy a technikai innovációk mellett a társadalmi innovációra irányuló fókuszra (Menter 2024).

E megközelítések összhangban állnak a Quadruple Helix modellel is, amely az egyetemek, az üzleti szféra, a kormányzat és a civil társadalom szereplőinek együttműködését hangsúlyozza, s amelyben az EKSZ különösen a civil szféra és helyi közösségek bevonásán keresztül jelenik meg mint a társadalmi innováció

egyik kulcsterülete (Carayannis, Campbell 2009). Ugyanakkor az EKSZ túlmutat a Quadruple Helix normatív keretén, mivel míg a Quadruple Helix modell az együttműködést alapvetően harmonikus és kölcsönös érdekeken nyugvó viszonyként írja le, és nem problematizálja a hatalmi aszimmetriákat vagy az erőforrásokhoz való hozzáférés egyenlőtlenségeit, addig az EKSZ tudatosan reflektál ezekre (Himmelman 2001; Benneworth et al. 2018). Ugyanez a „kritika” (de legalábbis az EKSZ-szel való összehasonlítást illetően fennálló különbség) fogalmazható meg a környezeti/fenntarthatósági szempontokat is beemelő Quintuple Helix modell (Carayannis, Barth, Campbell 2012) vonatkozásában. Így e koncepciók, szemben az EKSZ társadalmi igazságosság alapú, domináns szakirodalmi értelmezésével (mely jelen tanulmány EKSZ-értelmezése is egyben), az EKSZ közjószág-megközelítéséhez állnak közel.

Mégis, a gyakorlatban ezek a(z ernyő-)koncepciók az egyetemek közösségi kapcsolódásának üzleti dimenzióját hangsúlyozzák. Ennek oka például a fogyasztók, a média és általában a közvélemény megnövekedett érdeklődése az egyetemek innovációs folyamatban betöltött szerepe iránt [lásd például a Quadruple Helix modellt (Carayannis, Campbell 2009)], vagy a harmadik misszió esetében az egyetemek gyakorlati fókuszálása a nemzeti (regionális) versenyképességre és vállalkozó egyetemre (Laredo 2007). Tény, hogy a gyakorlatban az egyetemek külső kapcsolatai ténylegesen ezen (üzleti, kormányzati) irányokban a legerősebbek és a domináns fejlődési (versenyképességi, innovációalapú gazdasági növekedési) narratívához kapcsolódnak. Míg a harmadik misszió gazdasági lába sok egyetem esetében intézményesül és professzionalizálódik (például a technológiatranszfert szolgáló központi egységek révén), addig a hasonló technológiatranszfer-egységek a nem piaci (nem fizetőképes) szereplők felé jellemzően hiányoznak (Cinar, Benneworth 2021). A közösségi szerepvállalás a legtöbb esetben az egyetemeken mint szervezeteken belül sporadikus, egy-egy személyhez, kisebb szervezeti egységhez kapcsolódik, és jellemzően önkéntes (pénzügyileg/teljesítményértékelésben nem ellentételezett) módon valósul meg (Benneworth, Osborne 2014). Ennek egyik nyilvánvaló oka, hogy az egyetemi közösségi szerepvállalás is a fenti domináns társadalmi és intézményi logikába ágyazva működik és elemezhető/értékelhető (elemzendő/értékelendő) (Cinar, Benneworth 2021).

Összességében tehát elmondható, hogy a harmadik misszió irodalmában (tudományos igényű konceptualizációja során) csupán marginálisan jelenik meg, egyes szerzőknél mintegy normatív követelményként az az igény, hogy erőteljesebben kellene foglalkozni az üzleti kapcsolódások és technikai innováció-orientáció mellett a társadalmi problémákkal (Compagnucci, Spigarelli 2020; Menter 2024), és ugyanez jellemző a vonatkozó egyetemi gyakorlatra is (Cinar, Benneworth 2021).

Ezzel szemben az EKSZ szakirodalmában jelennek meg érdemben/hangsúlyosan azok az egyetemi gyakorlatok és tudományos megközelítések, amelyek szerint az egyetemeknek nemcsak/elsősorban a piaci (hatalommal bíró) szereplők, ha-

nem egyéb társadalmi csoportok, illetve a szélesebb értelemben vett közjó kapcsán is szerepet kell(ene) vállalniuk a közösségben, társadalomban (GUNI 2013).

Az EKSZ szakirodalmának áttekintése alapján Hazelkorn (2016a) az egyetemek közösségi szerepvállalásának három értelmezési lehetőségét azonosítja. Az elméleti spektrum egyik szélén a *társadalmi igazságosság alapján történő megközelítés (social justice perspective)* áll. E megközelítés a közösségi szerepvállalás szerepét társadalmi kirekesztés- és igazságtalanság-ellenes küzdelemként, a társadalom marginalizált, periferizált csoportjainak képessé tételét támogató tevékenységként fogja fel. E megközelítés inkorporálhatja továbbá a globális felelősségvállalást, ezen belül a környezeti (fenntarthatósági) kezdeményezéseket is. Az egyetem külső kapcsolatait e célok érdekében szervezi, e szempontok, valamint ezek mentén az együttműködés a nem-akadémiai, jellemzően marginalizált, periferizált, hatalom nélküli társadalmi szereplőkkel egyaránt beépülnek az oktatásba és kutatásba. A szakirodalom általában e megközelítést érti EKSZ alatt (ez az EKSZ domináns szakirodalmi értelmezése), anélkül, hogy erre az EKSZ társadalmi igazságosság alapján történő megközelítéseként utalna (Koekkoek, van Ham, Kleinhans 2021; Benneworth et al. 2018; GUNI 2013), így jelen tanulmányban a továbbiakban én is ebben az értelemben használom (konceptualizálom) az EKSZ fogalmát.

Az elméleti spektrum másik végén a *gazdaságifejlődés-megközelítés (economic development perspective)* áll. Itt az egyetem a „társadalmi és gazdasági növekedés” (Hazelkorn 2016a) egyik záloga, szerepe is az ezzel kapcsolatos tudás termelése: így az egyetem(i tudás) a nemzeti sikert, versenyképességet támogatja. A fókusz a szellemi tulajdonon, innováción, technológiatranszferen, valamint a piacosítási (értékesítési) és vállalkozói tevékenységeken van. A közösségi szerepvállalás megközelítései közül nyilvánvalóan ez az, amelyik a harmadik misszió konvencionális megközelítéséhez áll közel (gyakorlatilag megfeleltethető annak).

Végül a fenti két álláspont közt helyezkedik el a *közjóságmegközelítés (public good perspective)*. E szerint a felsőoktatásra gyakran (oszthatatlan és nem versengő) közjósággként tekintünk, ezért is létezik annak közösségi (állami) finanszírozása. Mindez még akkor is igaz, ha manapság, a neoliberális globalizáció korában e közjósággjellet egyre nehezebb fenntartani (például az egyetemi kutatási eredmények piacosítása vagy a képzések munkaerőpiaci fókusza következtében). Sőt, éppen e folyamatok miatt lenne fontos, hogy az egyetemek közösségi szerepvállalásukkal e közjósággjellegüket erősítsék, amibe a gazdasági fejlődés (növekedés) támogatása és a társadalmi igazságosság és fenntarthatóság elősegítése, azaz az előző két megközelítés, a periferizált közösségekkel és vállalkozásokkal történő érdemi együttműködés potenciálisan egyaránt (párhuzamosan, „kéz-a-kézben”) beletartozik. E megközelítés leginkább a Quadruple Helix (Carayannis, Campbell 2009) és Quintuple Helix (Carayannis, Barth, Campbell 2012) modellekkel állítható párhuzamba.

Harmadik misszió, EKSZ, társadalmi igazságosság és fenntarthatóság

A regionális kutatásokban az egyetemek harmadik misszióhoz kötődő tevékenységeit: gazdasági kapcsolódásait, az egyetem-vállalat kapcsolatokat (Lengyel, Lukács, Solymári 2006; Inzelt 2004; Erdős, Varga 2016), az egyetemek innovációs folyamatban (Lengyel, Leydesdorff 2011; Gál 2022), regionális gazdasági fejlődésben (Hardi, Rechnitzer 2004) vagy versenyképességben betöltött szerepét (Lukovics, Zuti 2014) a hazai szakirodalom is részletesen tárgyalja. Ehhez képest a hazai és nemzetközi regionális kutatások szakirodalmából, egy-két kivételtől eltekintve (Málovics et al. 2024), hiányoznak az EKSZ, sőt, a szélesebb értelemben használt egyetemi társadalmi felelősségvállalás területi vonatkozásaival foglalkozó tanulmányok is (Reisinger, Dános 2021).

Mindez annak ellenére van így, hogy *egyáltalán nem evidens: a harmadik misszió elősegíti az egyetemek hozzájárulását a napjaink "nagy kihívásainak"* (Knudsen, Frederiksen, Goduscheit 2021) kezeléséhez, azaz a társadalmi igazságosság és fenntarthatóság kérdéseihöz.

Míg egyesek szerint az EKSZ és a harmadik misszió rokon koncepciók, addig mások szerint ezek komoly *konfliktusban állnak egymással* (Trencher et al. 2014). Egy példával élve: nem evidens az, hogy azonos keretrendszerben kell kezelni egy olajipari céggel való, hatékonyabb olajkitermelést célzó egyetem-vállalat kutatási együttműködést és mondjuk a klímaváltozás (és így az olajkitermelés) ellen küzdő társadalmi mozgalmakkal való kooperációt. Nem bizonyított, hogy az üzleti fókuszú, vállalkozói-egyetemjellegű tevékenységeknek pozitív hatása lenne a társadalmi igazságosságra és/vagy fenntarthatóságra (Fini et al. 2018). Azaz, még ha a harmadik misszió feltehetően pozitív gazdasági (például növekedésre/versenyképességre gyakorolt) hatással bír is, ez nem jelent automatikusan pozitív társadalmi/fenntarthatósági hatást.

Sőt, ha összevetjük a harmadik misszió és az EKSZ koncepcióit a tudományban és társadalomban fellelhető fenntarthatósági megközelítésekkel (gondolkodásmódokkal) (Hopwood, Mellor, O'Brien 2005), amelyek a társadalmi igazságosság és fenntarthatóság témáit, illetve az az ezekhez szükséges társadalmi-gazdasági változások jellegét helyezik vizsgálatuk fókuszába, akkor azt tapasztaljuk, hogy a harmadik misszió és az EKSZ egymással antagonisztikus üzeneteket kódoló fenntarthatósági paradigmákat tükröznek vissza. *A harmadik misszió leginkább a fenntarthatóság status quo-megközelítésének* (Hopwood, Mellor, O'Brien 2005) *feleltethető meg*. A „fejlődés” e megközelítésben gyakorlatilag azonos a gazdasági növekedéssel, a „szabad piac” pedig hatékony a fenntarthatósági problémák megoldásában is. A fenntartható fejlődés e keretek közt az emberek egyéni döntésein, életstílusán múlik – azaz a makroszintű folyamatok levezethetők a mikroszintű cselekvők értékeiből és cselekedeteiből (módszertani individualizmus). Az egyetem-vállalat kapcsolatok támogatják a gazdasági növekedést szolgáló innovációt, így járulva hozzá a gazdasági növekedésként értelmezett fejlődéshez és fenntarthatósághoz.

Ehhez képest az EKSZ a transzformációs fenntarthatósági nézőponthoz (Hopwood, Mellor, O'Brien 2005) áll közel. E szerint a társadalmi és környezeti problémák okai a társadalom alapvető berendezkedésébe, hatalmi viszonyaiba kódoltak, mivel jelenleg a társadalmi/gazdasági/intézményi fókusz nem az emberi jólétre és fenntarthatóságra, hanem a gazdaságra, növekedésre, produktivitásra, versenyképességre irányul. Az ember és a természet viszonyáról alkotott elképzelések, a gazdasági és a társadalmi struktúrák teljes átalakításra szorulnak annak érdekében, hogy elkerüljük az összeomlást. A társadalmi és a természeti krízis (az emberek és a természet kizsákmányolása), és így az inter- és intragenerációs igazságosság kérdései szorosan összefüggnek.

1. táblázat: EKSZ, harmadik misszió és fenntarthatósági nézetek – a koncepciók viszonya
University community engagement, third mission and views on sustainability – relationship among the concepts

	<i>Harmadik misszió által támogatott status quo fenntarthatósági megközelítés</i>	<i>EKSZ által támogatott transzformációs fenntarthatósági megközelítés</i>
Problémaérzékelés	Nincs probléma a gazdaság-társadalom-természet viszonytal	Fundamentális probléma a gazdaság-társadalom-természet viszonytal
Szükséges változások forrása	Nincs szükség változásra	Marginalizált, periferizált, hatalom nélküli csoportok (akik érdekeltek a változásban)
Hatalom és változás viszonya	Hatalommal rendelkező társadalmi aktorok viselkedésével nincs különösebb probléma a fenntarthatóság és társadalmi igazságosság felől nézve	Nyomást kell gyakorolni a hatalommal rendelkezőkre, kontrollálni kell őket a változás érdekében (alapvetően konfliktusos viszony a gazdasági-társadalmi túlhalalom vonatkozásában)
Változások jellege	Nem szükséges intézményi jellegű változás	Változás szükséges az alapvető társadalmi-gazdasági intézmények és bizonyos domináns kulturális normák vonatkozásában (kapitalizmus, képviselői demokrácia, fogyasztói kultúra)
Konkrét változtatási javaslatok	Nincs ilyen	Gazdasági globalizáció helyett helyi közösségek és hatalom nélküli társadalmi csoportok megerősítése, autonómiája; képviselői helyett deliberatív és részvételi demokrácia.

Forrás: Hopwood, Mellor, O'Brien (2005), Compagnucci, Spigarelli (2020), Hazelkorn (2016a) alapján saját szerkesztés

E két fenntarthatósági nézőpont (paradigma) számos ponton antagonisztikus üzeneteket kódol a fenntarthatósági átmenet vonatkozásában (1. táblázat), legyen szó a problémaérzékelésről (változások szükségességéről), a szükséges változások forrásáról (a változásban érdekeltokról), valamint ezek jellegéről és konkrét formáiról.

Kijelenthető tehát, hogy a harmadik misszió és az EKSZ közti hasonlóság a társadalmi-fenntarthatósági hatás vonatkozásában nem érvényes, sőt, a problémaérzékelésében és a megoldások keresésében az EKSZ-szel párhuzamokat mutató transzformatív fenntarthatósági megközelítés felől értékelve a harmadik missziós tevékenységek révén az egyetemek éppen azon struktúrákat erősítik, amelyeket fundamentálisan meg kellene változtatni a fenntarthatóság és társadalmi igazság irányába történő elmozdulás érdekében.

Az EKSZ elhelyezése a regionális kutatásokban

Az EKSZ szakirodalmában explicit módon kevésbé jelennek meg a térbeli vonatkozások. Annyi kijelenthető, hogy (1) konceptuálisan az EKSZ-be a lokális – lásd a helyalapú (*place-based*) EKSZ koncepcióját (Kuttner et al. 2019; Yamamura, Koth 2023) – és a globális kapcsolódások és problémák megoldásában való részvétel (Hazelkorn 2016 a,b) egyaránt belefér; (2) az EKSZ a gyakorlatban jellemzően lokális jelleggel (adott egyetem lokalitásában) valósul meg (Koekkoek, van Ham, Kleinhans 2021); illetve (3) az EKSZ nagyfokú térbeli változatosságot mutat (GUNI 2013).

A területiség elemzésének hiánya az EKSZ szakirodalmában annak ellenére létező jelenség, hogy az EKSZ által támogatni kívánt környezeti-társadalmi (igazságossági-fenntarthatósági) folyamatok szükségszerűen a térben képződnek le (történnek), azaz a térbeliség meghatározó (elsődleges) tényező a társadalmi folyamatok vonatkozásában (Soja 2010). Ilyen értelemben az EKSZ felfogható/értelmezhető „*place-making*”-ként (Thakrar 2018). Kijelenthető tehát, hogy az EKSZ szükségszerűen a térrel/területiséggel folyamatos kölcsönhatásban álló folyamat, amelyre a térbeli folyamatok hatnak, s amely hat a térbeli folyamatokra, még ha e térbeli vonatkozások nem/elvértve is jelennek meg expliciten a szakirodalomban (nem/elvértve képezik explicit elemzés tárgyát). Az alábbiakban e kapcsolódásokat mutatom be, röviden utalva azon hazai EKSZ-gyakorlatokra is, amelyek rámutatnak, hogy az EKSZ hogyan kapcsolódhat a térbeli igazságosság és fenntarthatóság kérdéseire.²

EKSZ és regionális kutatások – tematikus kapcsolódás

EKSZ és térbeli igazságosság

A térbeliségre való reflexió hiánya feltehetően abból fakad, hogy az EKSZ-szerzők nem feltétlenül vannak tisztában azzal/nem koncentrálnak, fókuszálnak arra, hogy tevékenységük milyen mértékben térbeli is. Ahogyan egy Soja (2010) által hozott példa mutatja, az aktivisták sokszor társadalmi igazságosságként, nem térbeli igazságosságként gondolnak tevékenységükre, és azt így is keretezik (még ha el is ismerik, hogy az egyúttal a térbeli igazságosságért folytatott küzdelem). E keretezés oka, hogy a társadalmi igazságossági keretezés, vagy éppen a Lefebvre-i, jogosultságokra fókuszáló „*right to the city*” (Purcell 2002, 2014) keret jobban rezonál napjaink társadalmában, és így hatásosabb aktivizmust (például igazságtalanságok elleni küzdelmet) tesz lehetővé, mint az absztrakt és a közvélemény számára nehezen értelmezhető „térbeli igazságosság” kifejezés.

Az EKSZ tehát szorosan kapcsolódik a térbeli igazságosság koncepciójához/kérdéséhez. A térbeli igazságosság hazai szakirodalomban meglehetősen alultárgyalt fogalmát David Harvey (2006) tette ismertté, a társadalmi igazságosság (mint igazságosan elért igazságos elosztás) földrajzi változataként (Timár et al. 2021). A térbeli igazságosság koncepciója, a környezeti igazságosság koncepciójához hasonlóan „a társadalmi igazságtalanságot egy olyan relacionális térfelfogásba ágyazva tárgyalja, amelyen keresztül (amely által) a társadalmi viszonyok (újra)termelődnek” (Timár et al. 2021, 6.), azaz a térbeli elrendeződéseket az őket létrehozó és újratermelő társadalmi folyamatokkal együtt elemzi. Soja (2009) szerint a térbeli igazságosság koncepciójának lényege, hogy az az igazságosság és igazságtalanság térbeli aspektusára, azaz (kiindulásként/első meghatározásban) a társadalmilag értékes erőforrások és ezek használati lehetőségeinek méltányos és egyenlő elosztására fókuszál, célzott (szándékos) figyelemmel. A térbeli igazságosság így nem egyéb „igazságosságok”/”igazságtalanságok” helyettesítője/alternatívája, hanem ezek elemzése kritikai, térbeli perspektívából, felismerve, hogy az igazságosságnak mindig van releváns térbeli dimenziója és fordítva, minden térbeli elrendezés kódol igazságosságot/igazságtalanságot.

Az EKSZ és a térbeli igazságossági koncepció kapcsolódása egyfelől nyilvánvalóvá válik, ha megnézzük, hogy az EKSZ explicit módon társadalmi igazságosság- (és részben fenntarthatóság-) fókuszú és együttműködő jellegű, aminek következtében a tipikus nem-akadémiai partnerek az EKSZ-folyamatokban a kirekesztett társadalmi csoportok (Málóvics et al. 2022), akik/amelyek társadalmi ki-rekesztésében meghatározó a térbeli dimenzió, miként azt hazai kutatások is alátámasztják (Nagy et al. 2015; Tóth et al. 2017).

Már csak a fentiekből fakadóan is, az EKSZ-re a társadalmi folyamatok mellett szükségszerűen hatással vannak a térbeli folyamatok is, illetve az EKSZ hatásai társadalmiak és egyben térbeliek is. Így az EKSZ vonatkozásában is érvényes

(Soja 2009) felvetése, miszerint adott jelenség (jelen esetben az EKSZ) bármilyen aspektusának elemzése során egy „kritikai térbeli perspektíva” bevonása az elemzésbe mélyíti, gazdagítja azt (lehetőséget ad a jelenség új oldalról/szempontról történő megvizsgálására).

Másfelől, mind az EKSZ, mind a térbeli igazságossági megközelítés a korábban bemutatott transzformatív fenntarthatósági megközelítésre jellemző látásmódot képviseli. Komoly vita van a térbeli igazságossággal foglalkozó kritikai földrajzi gondolkodók közt a tekintetben például, hogy mi és milyen mértékben magyarázza a társadalmi és területi igazságtalanságokat, s hogyan lehet ezek ellen hatékonyan fellépni (Soja 2010). A (1) marxista megközelítés a kapitalista piacgazdaság meghatározó szerepét hangsúlyozza az igazságtalanságok kialakulásában, és a megoldást jellemzően a termelési mód teljes átalakításában látja. Ehhez képest a (2) poszt-strukturalista megközelítés a gazdasági rendszerek mellett az elnyomás további forrásait – marginalizáció, hatalomnélküliség, kulturális imperializmus és erőszak – azonosítja, a megoldást pedig a deliberatív demokráciában és a képessé tételben látja. Egységes azonban a két megközelítés a tekintetben, hogy mindkettő az elnyomás és hatalom szerepét hangsúlyozza az igazságtalanságok kialakulásában, illetve a rendszerszintű politikai-gazdasági változások szükségességét hangsúlyozza a megoldásban (Timár et al. 2021). E szemléletet tükrözik a térbeli igazságossággal foglalkozó hazai kutatások is (Velkey, Mihály, Gál 2021; Tagai 2021; Kovai, Szőke 2021; Keller, Virág 2021), csakúgy, mint a hatalomnélküli, marginalizált társadalmi csoportok képessé tételére koncentráló EKSZ, illetve a rendszerszintű változások szükségességét hangsúlyozó transzformatív fenntarthatósági megközelítés.

A hazai EKSZ-folyamatokat illetően kijelenthető, hogy ezek közt számos kapcsolódik a térbeli igazságossághoz, ezen belül leginkább a települési szinthez (köszönhetően a hazai EKSZ-gyakorlatok jellemzően lokális karakterének, lásd Málovics 2024c), illetve annak (1) folyamat-igazságossági, (2) diverzitási és (3) térbeli igazságossági aspektusához (Fainstein 2014). A folyamatigazságosság vonatkozásában ilyen példa a településtervezési folyamatok során az egyébként e szempontból hatalommal nem bíró lakosok részvételének a támogatása, legyen szó köztértervezési folyamatokról,³ a lakhatási szegénységben élők⁴ (Csécsei et al. 2017), fogyatékkal élők⁵ vagy a szegregátumokban élő mélyszegény roma lakosok érdekeiről (Málovics, Méreiné Berki, Mihály 2021). E folyamatok, amennyiben sikeresek, konkrét térformáló erővel (térbeli aspektussal) bírnak. Ilyenek lehetnek a köztértervezés demokratizálásának a közterek átalakítására és funkcióira gyakorolt konkrét hatásai; a közlekedés vagy közterek hozzáférhetősége (akadálymentesítése) vagy a deszegregációs folyamatok alakulása, társadalmi-térbeli kimenete. Emellett találunk EKSZ-gyakorlatokat, amelyek kifejezetten adott tereket alakítanak át, legyen szó szegregátumokról (Kemes 2020), fogyatékos lakóotthonokról,⁶ hajléktalanellátó intézményekről⁷ vagy magukról az egyetemekről (Sándor et al. 2023). Mindezt a marginalizált/periferizált lakókkal/használókkal együttműködésben, az ő szempontjaik és érdekeik mentén.

Amellett, hogy számos EKSZ-folyamat közvetlenül kapcsolódik a térbeli igazságosság kérdéséhez, a térbeli aspektus beemelése az EKSZ „jelenségének” elemzésébe ténylegesen lehetőséget ad az EKSZ új oldalról/szempontból történő megvizsgálására, ahogyan azt például az EKSZ és a közelség viszonyának elemzése megmutatja (Málóvics, Vas 2025).

Végül, a transzformatív szemléletmód vonatkozásában kijelenthető, hogy a gyakorlatban a transzformatív jellegű szándékok nem feltétlenül eredményeznek transzformatív jellegű hatást, főként nagyobb léptékben. Ennek oka egyfelől, hogy az EKSZ- kezdeményezések – hazánkban, de nemzetközi viszonylatban is – jellemzően meglehetősen kisléptékűek (Málóvics 2024a), és így nemigen képesek sem nagyléptékű hatásokat kifejteni (Málóvics 2024c), sem hatékonyan megváltoztatni domináns struktúrákat, így hatásuk a transzformatív szándékok ellenére is inkább „reform”-jellegű maradhat (Málóvics, Méreiné Berki, Mihály 2021).

EKSZ és regionális fenntarthatóság

A társadalmi és térbeli igazsági érdeklődés mellett az EKSZ másik fókuszja a környezeti fenntarthatóság – így maga az EKSZ közvetlenül kapcsolódik a területi/regionális fenntarthatóság kérdéseire.

A regionális fenntarthatóság kérdéseit a hazai szakirodalomban is extenzíven tárgyalták. Csak jelen folyóiratra fókuszálva, a hazai kutatók foglalkoznak a vidéki térségek fenntarthatósági kérdéseivel (Szörényiné Kukorelli 2005; Kis, Szekeresné Köteles 2010); a települési önkormányzatok fenntarthatósági szerepvállalásának különböző aspektusaival (Mezei 2024; Kiss, Girán 2004); a körforgásos gazdaság különböző kérdéseivel (Kozma, Molnár, Molnárné Barna 2022; Németh et al. 2023); a megújuló energiaforrások tematikájával (Németh et al. 2024; Horváth, Dr. Tóth, Somossy 2021); a fenntarthatóság és a kormányzás (*governance*) kérdéseinek összefüggéseivel (Varjú 2006); a fenntarthatóság és a területi tervezés lehetséges módszereivel és összefüggéseivel (Varjú 2009; Dombi, 2012); illetve a klímaváltozás és az ahhoz való adaptáció egyre hangsúlyosabbá váló kérdéseivel (Rácz, Hamza 2025; Buzási, Csizovszky 2021; Lennert et al. 2024; Koós et al. 2025; Farkas, Rakonczai, Hoyk 2015; Földi et al. 2014; Jankó 2015; Óvári, Farkas, Kovács 2024; Muth 2022; Erdősi 2010).

Bár az említett témák mindegyike releváns az EKSZ számára (az EKSZ potenciálisan bármelyik témához kapcsolódhat), összevetve az EKSZ-ben, illetve a fenti hazai fenntarthatósági kutatásokban (implicit módon) tetten érhető fenntarthatósági megközelítést, lényeges különbségeket is találunk. Nevezetesen azt, hogy a kutatások zöme – explicit módon legalábbis – nem tükrözi vissza az EKSZ transzformatív, a fenntarthatósági (fenntarthatatlansági) problémák vonatkozásában a hatalmi viszonyok és szélesebb struktúrák szerepére explicit és kritikai módon reflektáló megközelítését. Sőt, egyes megközelítések – tipikusan ilyen a körforgásos gazdaságot kritikai reflexió nélkül érdemi fenntarthatósági eszközként kezelő

szemlélet – egyértelműen a transzformatív fenntarthatósági paradigma által erősen kritizált piac- és kapitalizmuskonform, a jelenlegi társadalmi-politikai-gazdasági hatalmi berendezkedést nemhogy megkérdőjelező, de sokkal inkább megerősítő reform-fenntarthatósági álláspontot erősítik (Corvellec, Stowell, Johansson 2022; Genovese, Pansera 2021; Millar, McLaughlin, Börger 2019).

Bár aligha van olyan, a fenntarthatóság ügye iránt elkötelezett, transzformatív szemléletű kutató, aki a körforgásos gazdaság egyes elemeinek – például a megújuló energiaforrások terjedésének – megvalósulását/terjedését ne tartaná üdvözlendő folyamatnak, lévén hogy a fenntarthatósági változás – például a fenntarthatóságot célzó és támogató társadalmi innováció (Pel et al. 2020) – nem pusztán a fennálló domináns merev struktúrák ellenében, hanem ezeken keresztül is zajlik, és a meglévő struktúrák, intézmények és hatalmi viszonyok szükségszerűen strukturálják e változást. Mégis, az EKSZ számára elsősorban azok a fenntarthatósági kutatások/megközelítések érdekesek, amelyek transzformatív nézőpontból, a hatalmi viszonyok és szélesebb struktúrák szerepét explicit és kritikai módon tematizálva közelítik a fenntarthatóság, illetve természeti környezet kérdéseit.

Hazai kutatások esetében ilyennek tekinthetők Nagy, Mihály és Tagai (2024), illetve Mihály (2024) munkái. Nemzetközi szinten pedig a kritikai földrajzban megjelenő azon kutatások, ahol a fenntarthatóság kérdései transzformatív megközelítésben jelennek meg, például a rendszerkonform reformmegoldások kritikája, illetve a gazdasági és politikai érdekek, hatalom és képesség tétel szerepének explicit tematizálása a fenntarthatósági változásban (Hartwick 2000; Silvey, Rankin 2011; Tornaghi 2014; Sultana 2018; Hammelman, Reynolds, Levkoe 2020; Huckle 2020).

A hazai EKSZ-kezdeményezések vonatkozásában az látszik, hogy ezek sokkal kevésbé kapcsolódnak a környezeti fenntarthatósági, mint a társadalmi kérdésekhez/problémákhoz (Málovics 2024a). Jó példa ugyanakkor a fenntarthatósági fókuszú, transzformatív jellegű fenntarthatósági EKSZ-kezdeményezésre az ún. kisközösségi program (Takács-Sánta 2020), amely megkérdi a „fenntartható fejlődés” nagyléptékű, növekedésfókuszú, techno-optimista módját, de ugyanerre szolgáltatnak példát a Corvinus Science Shop⁸ fenntarthatósági tematikájú együttműködései civil szervezetekkel, közösségekkel, társadalmi vállalkozásokkal.

EKSZ és környezeti igazságosság

Végül tematikusan potenciálisan szorosan kapcsolódik az EKSZ a – területi igazságossághoz szorosan kapcsolódó (Timár et al. 2021) – környezeti igazságosság koncepciójához, olyannyira, hogy az egyetem-közösség együttműködések gyakori célkitűzése a környezeti igazságosság gyakorlati megvalósításának elősegítése (Loh 2016).

A környezeti igazságosság klasszikusnak számító bullarri definíciója értelmében „minden embernek és közösségnek joga van a környezetvédelmi és közegészségügyi jogszabályok és szabályozás általi egyenlő védelemre” (idézi Brulle, Pellow 2006, 3.2.). E definíció azonban mára igencsak beszűkítő jellegűnek tekinthető, tekintettel arra, hogy a környezeti igazságossági mozgalom (KIM) tevékenysége, illetve a vonatkozó kutatások nem korlátozódnak a környezeti (és közegészségügyi) szabályozás hatásainak elemzésére. A környezeti igazságosság koncepciója a *környezet fogalmát* annak hagyományos környezetvédelmi jelentéséhez képest igencsak kiterjeszti, hiszen a koncepció értelmében a környezet mindazon helyek összessége, ahol dolgozunk, élünk és játszunk (Taylor 2000). A koncepció igen szélesen értelmezi a környezethez kapcsolódó igazságtalanságok körét. Környezeti igazságossági kérdésként határozza meg a „konvencionálisabb” környezetvédelmi jellegű problémák (klímaváltozás, hulladékkezelés, energiapolitika, természeti erőforrásokhoz vagy egészséges lakókörnyezethez való hozzáférés) mellett az élelmiszerfogyasztás, a közlekedés, a menekült/bevándorló emberek társadalmi helyzete, az iskolai környezet, a városi területekhez, parkokhoz, rekreációs területekhez való hozzáférés vagy a lakhatás igazságossági kérdéseit is (UCC 2007).

Mindez azt is jelenti, hogy a környezeti igazságosság koncepciója a „környezetvédelmet” a főáramú környezetvédőktől eltérően értelmezi: nagyobb hangsúlyt (egyáltalán hangsúlyt) kapnak az autonómia, demokrácia és igazságosság szempontjai. Márpedig a szélesebb (de akár a szűkebb, elsősorban a természetre fókuszáló) értelemben vett környezettel kapcsolatos igazságtalansági kérdések szükségszerűen társadalmi kérdések is egyben, lévén hogy az embertől részben vagy egészben független környezeti tényezők (például árvizek) is „különböző módon érintik az egyének és csoportok mindennapjait, életét, s ennek eredményeként környezeti igazságtalanságok keletkeznek” (Nagy 2021, 77.).

Ilyen értelemben a környezeti igazságosság nem konvencionális környezetvédelmi gondolkodásmód, sőt, éppen azzal szembeesíti a főáramú környezeti mozgalmat, hogy az pusztán a középosztálybeli fehér természetvédők igényeivel és így az életminőséget érintő kérdések szűk körével törődik, amelyek elkülönülnek a marginalizált csoportok környezetrombolásból fakadó életminőségi problémáitól. Azaz a főáramú környezetvédők sokkal inkább törődnek a természeti környezettel, mint azon emberekkel, akik leginkább megszenvedik a leromlott környezetből fakadó jóléti hátrányokat. Ennek következtében is meglehetősen ellentmondásos, hogy a főáramú nagy civil szervezetek vállalati finanszírozásból (is) tartják fenn magukat (Egan 2002; UCC 2007).

A fentiek alapján kijelenthető, hogy a környezeti igazságossági gondolkodásmód bizonyos értelemben nem más, mint a területi igazságossági és fenntarthatósági megközelítés összekapcsolása, egyetlen keretben történő kezelése. A környezeti igazságosság egy olyan gondolkodási keret, amely mind a jelenbeli/generáción belüli (elosztási és folyamat-) igazságtalanságok, illetve jövőbeli (ge-

nerációk közötti) elosztás kérdéseinek egy bizonyos (és messze nem csak a konvencionális értelemben vett „természet”-fogalomhoz kapcsolódó) körét próbálja egyben kezelni. Mindezen folyamatok megértéséhez és elemzéséhez pedig az értelmezési keretrendszer a térbeliség biztosítja (Nagy 2021).

Mindezt pedig transzformatív fenntarthatósági megközelítésben (Hopwood, Mellor, O'Brien 2005) teszi, hiszen megkérdőjelezi a fejlődés hagyományos, nagyléptékű módját, a környezeti és társadalmi problémák vonatkozásában fennálló technooptimista látásmódot, a kapitalista gazdasági berendezkedés fenntarthatóvá tételének tézisé, valamint a képvisleti demokrácia jelenlegi politikai struktúrájának fenntarthatóságát, és így kritikusan szemléli a legnagyobb hatalommal rendelkező társadalmi-gazdasági szereplőkkel fennálló szoros kapcsolatokat. Hangsúlyozza továbbá a kapitalizmus átalakításának és a társadalmi részvételnek a szerepét a fenntarthatósági átmenetben (átalakulásban) (Taylor 2000), lévén hogy az átöröklött hatalmi és az aktuális társadalmi-gazdasági struktúrák alapvetően befolyásolják a kialakult igazságtalanságokat (Nagy 2021).

Az EKSZ és a regionális kutatások módszertani/megközelítésbeli kapcsolódása – EKSZ és kritikai földrajz

A fenti tematikus kapcsolódások mellett az EKSZ egyértelműen a kritikai földrajz irányzatával mutat rokon vonásokat napjaink kutatásra érdemes, releváns társadalmi problémáinak azonosításában és abban, hogy e problémákkal kutatóként kell-e s hogyan érdemes foglalkozni.

Értéksemleges kutatás és kutató?

Sem az EKSZ, sem a kritikai földrajz nem hisz a tudományos kutatás/tudás objektív mivoltában, sem a tudomány értéksemlegességében. Egyfelől a két megközelítés problémaérzékelése, azaz a súlyos társadalmi igazságtalanságok létezése – lásd az EKSZ esetében erről Málovics et al. (2022), míg a kritikai földrajz esetében Timár (2003) – már önmagában is nyílt értékelköteleződés, amely meghatározza, hogy milyen jelenségek kapcsán érdemes egyáltalán tudást termelni, és így azt, hogy a tudástermelésnek potenciálisan milyen problémahalmaz megoldásához hozzájárulnia.

Ahogy a tudomány nem értéksemleges, a kutató sem objektív (Timár 2003; Málovics 2019), és nem csak a témaválasztás szükségszerűen szubjektív mivolta miatt. Az EKSZ egyik kulcsmegközelítésének számító részvételi akciókutatásban (RAK) például evidencia, hogy a kutató által (is) generált megismerési folyamatot szükségszerűen befolyásolja a kutató nézőpontja, horizontja (Málovics 2019): tudásunk szükségszerűen magán hordozza nézőpontunk (horizontunk) hatását, aminek tudatában vagyunk, és ezt kifelé is kommunikáljuk. Így a jó minőségű tudás előállításához szükséges a nézőpont(ok)ra történő (csoportos) (ön)kritikai

reflexió és a transzparencia nézőpontunkkal és annak megismerési folyamatot potenciálisan befolyásoló hatásaival kapcsolatban. Tulajdonképpen ugyanez a szemlélet érhető tetten a kritikai földrajz esetében is, hiszen ahogyan Timár (2003) fogalmaz, a megközelítés képviselői nem hisznek az „objektív” tudásban, és sokan emiatt nagy jelentőséget tulajdonítanak a különböző társadalmi közegeknek, amelyekben a kutatók élnek és dolgoznak, és gyakran közreadják, hogy ők maguk pontosan „honnan” nézik a világot, milyen társadalmi közegben szereztek tapasztalataikat.

Mindez nem azt jelenti, hogy az EKSZ vagy a kritikai földrajz képviselői (mint társadalomkutatók) szerint ne lenne fontos a tudástermelés során betartani annak minőségbiztosítási szempontjait (Babbie 2020). Azt viszont igen, hogy le kell számolni az objektivitás konvencionális értelmezésének (Greenwood 2015) hamis ígéretével, és hogy a felfedezett kutatói beavatkozás és elköteleződés nem problematikusabb, mint amikor az értéksemlegesség (objektivitás) álarca mögé bújva hozunk meg szintén komoly értékítéleteket hordozó, a kutatási eredményeket szükségszerűen befolyásoló („paradigmatikus jellegű”) döntéseket egy kutatási folyamattal (a vizsgált problémával, konceptualizálással, operacionalizálással, módszertannal stb.) kapcsolatban.

Kutató és/vagy aktivista?

Végül az EKSZ és a kritikai földrajz hasonló – és főáramú társadalomkutatástól megint csak eltérő (Blomley 2008) – normatív viszonyulást alakít ki a társadalomkutatás és társadalomkutató társadalomban betöltött szerepével kapcsolatban. A megfigyelés (tudástermelés) mellett mindkét megközelítésről elmondható, hogy a társadalmi beavatkozás nem „bűn” vagy „módszertani hiba”, hanem egyenesen [egyes megközelítésekben, mint például az EKSZ egyik elemét képező RAK esetében praktikus, azaz a megismerési célokat is segítő (Málóvics 2019)] követelmény.

Az EKSZ esetében ez evidencia, hiszen az egész koncepció lényege, hogy az akadémiai szereplők (köztük az oktatók, kutatók) nem akadémiai érintettekkel együttműködve dolgoznak a társadalmi változásért, miközben jobb minőségű oktatást és tudástermelést is elérnek (Benneworth et al. 2018). A kritikai földrajz esetében, ahogyan Timár (2003, 1.) fogalmaz, „a kritikai geográfusok kiállnak a diszciplínán belüli és kívüli emancipációs politikák mellett, s kutatásaikkal (is) támogatni kívánják a progresszív társadalmi változásokat, az ilyen változásokért küzdő mozgalmakat”. Ugyanezt Soja (2010) úgy fogalmazza meg, hogy fontos létrehozni annak innovatív módjait, ahogyan az elméletet gyakorlattá, tudássá és cselekvéssé alakítjuk. Blomley (2008) szerint a radikális és kritikai földrajz képviselői nem pusztán értelmezni szeretnék a világot, hanem meg is változtatni az elmélet és politikai cselekvés egyesítése révén, és így az akadémiai aktivizmus és elköteleződés a kritikai földrajz meghatározó jellemzői. Ugyanez az attitűd jel-

lemző a kritikai városkutatás hazai képviselőire, akiknek körében „az utóbbi időben különösen felerősödött az az igény, hogy a társadalom igazságosabbá tételével kapcsolatos elméletek kötődjenek olyan civil, aktivista tevékenységekhez, amelyek a társadalmi folyamatok megértése mellett bele is avatkoznak azokba” (Jelinek 2012, 139.).

Ahogy az EKSZ-ben felmerül az akadémiai közeg (intézmények, szektor) megváltoztatásának szükségessége (Benneworth et al. 2018; GUNI 2013), ugyanúgy a kritikai földrajzban is megjelenik az akadémiai aktivizmus belső dimenziója (*domesticated critical geography*) (Castree 1999, 2000), mintegy a transznacionális akadémiai kapitalizmus (Hazelkorn 2018), vagy ahogyan Harvey (2006) fogalmaz, az egyetemek neoliberális elvállalatosítása eredményeként létrejövő tendenciák elleni cselekvésként. Hay (2001) például e tekintetben a kritikai földrajz számára normatív célként az egyetemek olyan helyé történő átalakítását tarja kívánatosnak, amelyek a „kritikai, aktivista és igazságos” tudományos munka helyei.

Ahogy az oktatást és kutatást összekapcsoló EKSZ-módszertanok esetében (Málovics et al. 2022) is megjelenik, az egyetemi „tantermeknek” – azaz az oktatásnak és kutatásnak nemcsak a tartalma, hanem a konvencionális esetben jellemzően meglehetősen hierarchikus, a dominancia és elnyomás számos formáját hordozó, megerősítő és újratermelő módja(i) (Hay 2001) – kritikai földrajzi megközelítésben a társadalmilag elkötelezett aktivizmus tereinek kellene lenniük, lévén az egyetemen kívüli világban ezek azok a jelenségek, amelyek megváltoztatását a kritikai földrajz célozza. Azaz az oktatást és kutatást (akadémiai létet, intézményeket) olyan módon kellene átalakítani, hogy felismerjük a „tanterem” társadalmi/transzformatív potenciálját, és ennek megfelelően az oktatás során nem termeljük újra azon hatalmi viszonyokat, amelyek ellen aktivista életünk más területein küzdünk (Hay 2001).

A kritikai földrajz potenciális eszköztárában olyan, az EKSZ szakirodalmában népszerűnek/alapvetőnek minősülő koncepciók is megjelennek, mint Paolo Freire kritikai pedagógiája (Hay 2001), amely az oktatás demokratikus és kooperatív tudástermelési jellegét hangsúlyozza, a *‘service learning’* (Blomley 2008; McEwen 2013) egészen konkrét, bizonyos értelemben „standardizált” módszertana, vagy a közösség-szervezés és közösségbe ágyazott kutatás (*community engaged research*) koncepciói (Jarvis 2024). A közösségi szerepvállalás (*community engagement*) fogalma is megjelenik (McEwen 2013), amely azonban praktikusán kifejezetten a közösségbe ágyazott tanulás (*community-engaged learning*) koncepciójára fókuszál, és nem az akadémiai munka és intézményrendszer kritikai földrajzi alapú átalakításának lehetséges operacionalizációs lehetőségeként kerül vizsgálatra.

Következtetések

Tanulmányomban két gyakorlatorientált és egymással rokon jegyeket mutató tevékenység-halmaz (harmadik misszió és EKSZ) összevetéséből kiindulva kísérletet tettem az EKSZ – a harmadik misszióhoz képest a hazai és nemzetközi regionális tudományi szakirodalomban egyaránt jócskán alultárgyalt – koncepciójának elhelyezésére a regionális kutatások területén. Amellett érveltem, hogy az EKSZ együttműködő jellegében és gyakorlati orientáltságában ugyan a harmadik misszióhoz hasonló tevékenység-halmaz, de problémaérzékelésében, tematikus irányultságában és szándékolt társadalmi (fenntarthatósági) hatásában a két koncepció gyökeresen (bizonyos nézőpontból nézve antagonistikus jelleggel) eltér egymástól.

Amennyiben az EKSZ-t a regionális kutatásokon belül szeretnénk elhelyezni, leginkább a területi és környezeti igazságossági kutatásokhoz kapcsolódik, valamint elsősorban azon regionális fenntarthatósági kutatásokhoz, amelyek – a jelen tanulmányban használt értelemben – transzformatívnak tekinthetők, azaz kritikai módon vetik fel a hatalom és a szélesebb struktúrák szerepét a környezetileg fenntarthatatlan folyamatokban. Módszertani/megközelítésbeli értelemben az EKSZ a regionális kutatásokon belül a kritikai földrajzhoz áll közel, mind problémaérzékelésében, mind a megoldáskeresést illetően fennálló transzformatív irányultságában, mind a kutatás és kutató értékelkötelezettségéről, illetve társadalmi szerepéről kialakított nézeteiben.

Ebből fakadóan az EKSZ azon regionális kutatásokkal foglalkozó hazai kutatók számára jelenthet értékes megközelítést, akik napjaink legégetőbb kérdéseinek nem a gazdasági növekedést, versenyképességet, az ezeket támogató innovációs tevékenységeket és az egyetemek e célokhoz való lehetséges hozzájárulását, hanem sokkal inkább a társadalmi (intergenerációs) egyenlőtlenségeket és környezetileg fenntarthatatlan társadalmi-gazdasági folyamatokat (generációk közti igazságtalanságot) tartják, továbbá feltételezik, hogy a fenti két célhalmaz közt potenciálisan konfliktusos viszony áll fenn. Különösen értékes lehet számukra az EKSZ megközelítése, amennyiben céljuk nem pusztán – a transzformatív üzenettel bíró tudományos eredmények esetében valószínűleg hiányzó *science-policy interface* (Wesselink et al. 2013) következtében társadalmi hatással önmagában jó eséllyel nem bíró – tudományos jellegű tudást termelni e problémahalmazról, hanem ezzel együtt hozzá is akarnak járulni a megoldáshoz.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy a transzformatív irányultságú EKSZ végül nem vezet transzformatív nézőpontból nézve ellentmondásos kimenetekhez, lévén hogy a(z) együttműködéshez képest külső hatalmi viszonyok az EKSZ-jellegű együttműködésekbe is szükségszerűen begyűrűznek és befolyásolják azok kritikai/transzformatív potenciálját (Málóvics, Méreiné Berki, Mihály 2021). Ugyanígy a vonatkozó, magát az akadémiai szférát érintő változások előidézését belülről számtalan strukturális (Castree 2000) és kontextuális tényező korlátozza (Málóvics, Wahyuni 2025) napjaink neoliberális elvállalatiasított (Harvey 2006) egyetemein.

Mindezen praktikus kihívások mellett (ellenére) az EKSZ lehetőséget ad arra, hogy kutatóként *szisztematikusan* átgondoljuk a társadalomban betöltött szerepünket, tudatos és önreflexív módon összekapcsoljuk kutatói és aktivista létünket, s hogy azonosítsuk és gyakorlatba ültessük a fennálló elnyomó/domináns hatalmi viszonyokat megkérdőjelező (politikai) kutatás és cselekvés akadémiai szférán belüli és azon túlmutató formáit.

Jegyzetek

- 1 Ahogyan azt később bemutatom, jelen tanulmányban EKSZ alatt az EKSZ társadalmi igazságsági megközelítését (Hazelkorn 2016a) értem, lévén ez az EKSZ domináns szakirodalmi értelmezése (Koekkoek, van Ham, Kleinhans 2021).
- 2 Ezen utalásokat elsősorban saját közelmúltbéli hazai empirikus kutatásom eredményeire történő hivatkozással teszem meg, és ezt egészítem ki az adott kezdeményezésekkel kapcsolatos, esetenként nem tudományos jellegű forrásokra való utalással. Ennek oka, hogy (1) kutatásom (Málovics 2024 a, b, c) az első olyan átfogó vizsgálat, amelynek célja az EKSZ helyzetének hazai megértése; és (2) sok EKSZ-jellegű kezdeményezés tudományos értelemben nem „dokumentált”, azaz ezekről jellemzően nem készültek tudományos igényű tanulmányok, különösen nem a térbeli és környezeti igazságosság, fenntarthatóság vonatkozásában.
- 3 <https://kozossegtertelepules.hu/rolunk/>
- 4 <https://egy.hu/eletmod/epiteszek-a-hajlektalanokert-a-lakni-kell-program-alapitojaval-beszeltgettunk-114288>
- 5 <https://kozeletiskolaja.hu/post/ezrelekek-lazadasa-a-harmas-metro-akadalymentesitesenek-tortenete-kozelet-iskolaja-podcast-4/>
- 6 <https://epiteszforum.hu/utkereses-epitotabor-perbalon>
- 7 <https://egy.hu/eletmod/epiteszek-a-hajlektalanokert-a-lakni-kell-program-alapitojaval-beszeltgettunk-1142888>
- 8 https://www.uni-corvinus.hu/contents/uploads/2020/04 CSS_Hungarian_Web_Updated_0331.163.pdf

Irodalom

- Babbie, E. R. (2020): *The Practice of Social Research*. Cengage AU
- Benneworth, P., Osborne, M. (2014): Knowledge engagement and higher education in Europe. In: *Higher Education in the World 5: Knowledge, Engagement and Higher Education: Contributing to Social Change*. Palgrave Macmillan, 219–231. <https://research.utwente.nl/en/publications/knowledge-engagement-and-higher-education-in-europe> (Letöltés: 2023. 11. 09.)
- Benneworth, P. S., Culum, B., Farnell, T., Kaiser, F., Seeber, M., Scukanec, N., et al. (2018): *Mapping and Critical Synthesis of Current State-of-the-Art on Community Engagement in Higher Education*. Institute for the Development of Education <https://research.utwente.nl/en/publications/mapping-and-critical-synthesis-of-current-state-of-the-art-on-com> (Letöltés: 2023. 11.09).
- Bleiklie, I., Kogan, M. (2007): Organization and Governance of Universities. *High Educ Policy*, 20., 477–493. <https://doi.org/10.1057/palgrave.hep.8300167>
- Blomley, N. (2008): The spaces of critical geography. *Progress in Human Geography*, 2., 285–293. <https://doi.org/10.1177/0309132507084401>

- Brulle, R. J., Pellow, D. N. (2006): Environmental Justice: Human Health and Environmental Inequalities. *Annual Review of Public Health*, 27., 103–124. [https://doi.org/ 10.1146/annurev.publhealth.27.021405.102124](https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.27.021405.102124)
- Buzási A., Csizovszky A. (2021): Fenntarthatóság és klímaadaptáció a városfejlesztésben – lock-in elemzés Budapest XVII. kerületének példáján keresztül. *Tér és Társadalom*, 1., 72–91. <https://doi.org/10.17649/TET.35.1.3291>
- Carayannis, E. G., Barth, T. D., Campbell, D. F. (2012): The Quintuple Helix innovation model: global warming as a challenge and driver for innovation. *J Innov Entrep*, 1., 2. <https://doi.org/10.1186/2192-5372-1-2>
- Carayannis, E. G., Campbell, D. F. J. (2009): 'Mode 3' and 'Quadruple Helix': toward a 21st century fractal innovation ecosystem. *International Journal of Technology Management*, 3-4., 201–234. <https://doi.org/10.1504/IJTM.2009.023374>
- Castree, N. (1999): "Out There"? "In Here"? Domesticating Critical Geography. *Area*, 1., 81–86.
- Castree, N. (2000): Professionalisation, Activism, and the University: Whither 'Critical Geography'? *Environ Plan A*, 6., 955–970. <https://doi.org/10.1068/a3263>
- Cinar, R., Bennenworth, P. (2021): Why do universities have little systemic impact with social innovation? An institutional logics perspective. *Growth and Change*, 52., 751–769. <https://doi.org/10.1111/grow.12367>
- Compagnucci, L., Spigarelli, F. (2020): The Third Mission of the university: A systematic literature review on potentials and constraints. *Technological Forecasting and Social Change*, 161., 120284. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120284>
- Corvellec, H., Stowell, A. F., Johansson, N. (2022): Critiques of the circular economy. *Journal of Industrial Ecology*, 26., 421–432. <https://doi.org/10.1111/jiec.13187>
- Csécssei I., Csengei A., Dósa M., Kleiner I., Palotai M., Szakmáry I.T., Sziráki Z., Szombathy K., Tompa I., Udvarhelyi É.T., Wittmann N. (2017a): „Mikor van a tetteknek ideje, ha nem ilyenkor?” Részvételi akciókutatás a magyarországi lakhatási mozgalmakról. Kovász, 2017 tavasz-tél, 65–81.
- Dombi M. (2012): A környezeti hatások értékelésének lehetősége ökoszisztéma-szolgáltatások alapján. *Tér és Társadalom*, 2., 40–56. [https://doi.org/ 10.17649/TET.26.2.2038](https://doi.org/10.17649/TET.26.2.2038)
- Egan, M. (2002): Subaltern Environmentalism in the United States: A Historiographic Review. *Environment and History*, 1., 21–41. [https://doi.org/ 10.3197/096734002129342585](https://doi.org/10.3197/096734002129342585)
- Erdős K. Varga, A. (2016): Egyetemi vállalkozás – Lehetőség az egyetemi karrier előmozdítására Közép-Európában? *Tér és Társadalom*, 4., 88–105. [https://doi.org/ 10.17649/TET.30.4.2815](https://doi.org/10.17649/TET.30.4.2815)
- Erdősi F. (2010): Paradigma- és stratégiaváltás a klímapolitikában: Az alkalmazkodás mint a klímapolitika újabb „frontja”. *Tér és Társadalom*, 3., 41–58. <https://doi.org/10.17649/TET.24.3.1327>
- Etzkowitz, H., Webster, A., Gebhardt, C., Terra, B. R. C. (2000): The future of the university and the university of the future: evolution of ivory tower to entrepreneurial paradigm. *Research Policy*, 2., 313–330. [https://doi.org/ 10.1016/S0048-7333\(99\)00069-4](https://doi.org/10.1016/S0048-7333(99)00069-4)
- Fainstein, S. S. (2014): The just city. *International Journal of Urban Sciences*, 1., 1–18. <https://doi.org/10.1080/12265934.2013.834643>
- Farkas J. Z., Rakonczai J., Hoyk E. (2015): Környezeti, gazdasági és társadalmi éghajlati sérülékenység: esettanulmány a Dél-Alföldről. *Tér és Társadalom*, 1., 149–174. <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2675>
- Fini, R., Rasmussen, E., Siegel, D., Wiklund, J. (2018): Rethinking the Commercialization of Public Science: From Entrepreneurial Outcomes to Societal Impacts. *AMP*, 1., 4–20. <https://doi.org/10.5465/amp.2017.0206>
- Földi Zs., Uzzoli A., Sik A., Perge K., Horváth A., Czikoráné Balázs E., et al. (2014): Klímaváltozáshoz kapcsolódó természeti kockázatok helyi léptékű elemzése és a társadalmi felkészültség vizsgálata Közép- és Délkelet-Európában – Egy transznacionális projekt eredményei. *Tér és Társadalom*, 4., 40–62. [https://doi.org/ 10.17649/TET.28.4.2648](https://doi.org/10.17649/TET.28.4.2648)
- Gál Z. (2022): A pécsi városrégió innovációs rendszere: a tudásalapú fejlesztések korlátai a periférián. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 19., 40–55. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.34>
- Gál, Z., Zsibók, Zs. (2011): Regional Engagement of Mid-Range Universities: Adapting European Models and Best Practices in Hungary. *AUDEM: The International Journal of Higher Education and Democracy*, 2., 94–120.

- Genovese, A., Pansera, M. (2021): The Circular Economy at a Crossroads: Technocratic Eco-Modernism or Convivial Technology for Social Revolution? *Capitalism Nature Socialism*, 2., 95–113. <https://doi.org/10.1080/10455752.2020.1763414>
- Greenwood, D. J. (2015): An analysis of the theory/concept entries in the SAGE Encyclopedia of Action Research: What we can learn about action research in general from the encyclopedia. *Action Research*, 2., 198–213. <https://doi.org/10.1177/1476750315573592>
- GUNI (2013): *Higher Education in the World 5: Knowledge, Engagement & Higher Education: Contributing to Social Change*. Palgrave Macmillan, Hampshire
- Hammelman, C., Reynolds, K., Levkoe, C. Z. (2020): Toward a radical food geography praxis: integrating theory, action, and geographic analysis in pursuit of more equitable and sustainable food systems. *Human Geography*, 3., 211–227. <https://doi.org/10.1177/1942778620962034>
- Hardi T., Rechnitzer J. (szerk.) (2004): *A Széchenyi István Egyetem hatása a régió fejlődésére*. Széchenyi István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézet, Győr
- Hartwick, E. R. (2000): Towards a Geographical Politics of Consumption. *Environ Plan A*, 32., 1177–1192. <https://doi.org/10.1068/a3256>
- Harvey, D. (2006): Editorial: The Geographies of Critical Geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 31., 409–412.
- Hay, I. (2001): Critical Geography and Activism in Higher Education. *Journal of Geography in Higher Education*, 2., 141–146. <https://doi.org/10.1080/03098260120067592>
- Hazelkorn, E. (2016a): Contemporary debates part 1: theorising civic engagement. In: J. Goddard, J., Hazelkorn, E., Kempton, L., Vallance, P. (eds.): *The Civic University*. Edward Elgar Publishing, 34–64. <https://doi.org/10.4337/9781784717728.00010>
- Hazelkorn, E. (2016b): Contemporary debates part 2: initiatives, governance and organisational structures. In: J. Goddard, J., Hazelkorn, E., Kempton, L., Vallance, P. (eds.): *The Civic University*. Edward Elgar Publishing, 65–93. <https://doi.org/10.4337/9781784717728.00011>
- Hazelkorn, E. (2018): Reshaping the world order of higher education: the role and impact of rankings on national and global systems. *Policy Reviews in Higher Education*, 1., 4–31. <https://doi.org/10.1080/23322969.2018.1424562>
- Himmelman, A. T. (2001): On Coalitions and the Transformation of Power Relations: Collaborative Betterment and Collaborative Empowerment. *American Journal of Community Psychology*, 2., 277–284. <https://doi.org/10.1023/A:1010334831330>
- Hopwood, B., Mellor, M., O'Brien, G. (2005): Sustainable development: mapping different approaches. *Sustainable Development*, 13., 38–52. <https://doi.org/10.1002/sd.244>
- Horváth J. P., Dr. Tóth T., Somossy S. É. (2021): A háztartási napelem telepítéseket meghatározó tényezők nemzetközi és hazai vizsgálata. *Tér és Társadalom*, 3., 209–233. <https://doi.org/10.17649/TET.35.3.3355>
- Huckle, J. (2020): Spotlight on... Critical school geography. *Geography*, 3., 157–160. <https://doi.org/10.1080/00167487.2020.12106477>
- Inzelt, A. (2004): The evolution of university–industry–government relationships during transition. *Research Policy*, 6–7., 975–995. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2004.03.002>
- Jankó F. (2015): Éghajlatváltozással kapcsolatos tudás a világháló magyar részén. *Tér és Társadalom*, 2., 67–89. doi: 10.17649/TET.29.2.2651
- Jarvis, H. (2024): Community organising in higher education: activist community-engaged learning in geography. *Journal of Geography in Higher Education*, 3., 368–388. <https://doi.org/10.1080/03098265.2023.2250996>
- Jelinek Cs. (2012): A Társadalomelméleti Kollégium Városműhelye. Kritikai városkutatás Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 4., 136–141. <https://doi.org/10.17649/TET.26.4.2479>
- Keller J., Virág T. (2021): Intézményi környezet és helyi fejlesztések: elköteleződések szabta lehetőségek a telepprogramok megvalósításában. *Tér és Társadalom*, 4., 190–214. <https://doi.org/10.17649/TET.35.4.3371>
- Kemes B. (2020): Építőtábor Monoron: Az Elfogadás sütőde felújítása = Construction Camp in Monor Renovation of a Bakery, Monor. *Metszet*, 1., 42–47. <https://doi.org/10.33268/Met.2020.1.6>

- Kindon, S., Pain, R., Kesby, M. (2007): *Participatory Action Research Approaches and Methods: Connecting People, Participation and Place*. Routledge <https://www.routledge.com/Participatory-Action-Research-Approaches-and-Methods-Connecting-People-Participation-and-Place/Kindon-Pain-Kesby/p/book/9780415599764> (Letöltés: 2025.02.27.)
- Kis K., Szekeresné Köteles R. (2010): A helyi akciócsoportok szerepe a versenyképes és fenntartható vidékfejlesztés megvalósításában. *Tér és Társadalom*, 3., 119–135. <https://doi.org/10.17649/TET.24.3.1331>
- Kiss T., Girán J. (2004): Verseny helyett kooperáció. Pécs ÖKOVAROS – Mecsek-Dráva ÖKOREGIÓ program bemutatása. *Tér és Társadalom*, 4., 85–94. <https://doi.org/10.17649/TET.18.4.972>
- Knudsen, M. P., Frederiksen, M. H., Goduscheit, R. C. (2021): New forms of engagement in third mission activities: a multi-level university-centric approach. *Innovation*, 23., 209–240. <https://doi.org/10.1080/14479338.2019.1670666>
- Koekkoek, A., Ham, M. V., Kleinhans, R. (2021): Unraveling University-Community Engagement: A Literature Review. *Journal of Higher Education Outreach and Engagement*, 25. <https://ojs01.galib.uga.edu/jheoe/article/view/1586> (Letöltés: 2023. 03.26.)
- Koós B., Kovács K., Váradi M. M., Hamza, E. (2025): Mezőgazdaság és foglalkoztatás a klímaváltozás szorításában. *Tér és Társadalom*, 4. 64–92. <https://doi.org/10.17649/TET.38.4.3607>
- Kovai C., Szőke A. (2021): A „siker kovácsai”: Biztos Kezdet Házak és Tanodák intézményesülésének dilemmái. *Tér és Társadalom*, 4., 166–189. <https://doi.org/10.17649/TET.35.4.3380>
- Kozma, D. E., Molnár, T., Molnárné Barna, K. (2022): The indicator-based measurement of the circular economy in the countries of the European Union. *Tér és Társadalom*, 2., 49–69. <https://doi.org/10.17649/TET.36.2.3374>
- Kuttner, P. J., Byrne, K., Schmit, K., Munro, S. (2019): The Art of Convening: How Community Engagement Professionals Build Place-Based Community-University Partnerships for Systemic Change. *Journal of Higher Education Outreach and Engagement*, 1., 131–160.
- Laredo, P. (2007): Revisiting the Third Mission of Universities: Toward a Renewed Categorization of University Activities? *High Educ Policy*, 20., 441–456. <https://doi.org/10.1057/palgrave.hep.8300169>
- Lengyel, B., Leydesdorff, L. (2011): Regional Innovation Systems in Hungary: The Failing Synergy at the National Level. *Regional Studies*, 5., 677–693. <https://doi.org/10.1080/00343401003614274>
- Lengyel B., Lukács E., Solymári G. (2006): A külföldi érdekeltségű vállalkozások és az egyetemek kapcsolatai Győrött, Miskolcon és Szegeden. *Tér és Társadalom*, 4., 127–144. doi: 10.17649/TET.20.4.1082
- Lennert J., Koós B., Bálint C., Hamza E., Király G., Kovács K., Rácz K., Váradi M.M. (2024): A klímase-rülékenység tényezői és különbségei a hazai kertészeti és szőlészeti ágazatban. *Tér és Társadalom*, 4., 9–32. <https://doi.org/10.17649/TET.38.4.3595>
- Loh, P. (2016): Community-University Collaborations for Environmental Justice: Toward a Transformative Co-Learning Model. *New Solut*, 3., 412–428. <https://doi.org/10.1177/1048291116662690>
- Lukovics M., Zuti B. (2014): Egyetemek a régiók versenyképességének javításáért: „negyedik generációs” egyetemek? *Tér és Társadalom*, 4., 77–96. <https://doi.org/10.17649/TET.28.4.2587>
- Málovics Gy. (2019): Tudás létrehozása társadalmi hatással karöltve: a részvételi akciókutatás (RAK) megközelítése. *Magyar Tudomány*, 8., 1147–1157.
- Málovics, Gy. (2024a): Az Egyetemi Közösségi Szerepvállalás (EKSZ) terjedését akadályozó tényezők: Az EKSZ mint a nemzetközi akadémiai kapitalizmussal összeférhetetlen megközelítés? *Iskolakultúra*, 11., 55–74. <https://doi.org/10.14232/iskult.2024.12.55>
- Málovics Gy. (2024b): Az egyetemi közösségi szerepvállalási jelleggel bíró kezdeményezések hatásai hazai kontextusban: Egy, az egyetemi közösségi szerepvállalásban akadémiai szemlélettel részt vevő szereplők körében végzett empirikus kutatás tapasztalatai. *socio.hu*, 4., 47–74. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2024.4.47>
- Málovics Gy. (2024c): Hazai egyetemi közösségi szerepvállalási gyakorlatok a társadalmi igazságosság lenszén keresztül. *Civil Szemle*, 4., 71–88. <https://doi.org/10.62560/csz.2024.04.4>
- Málovics, Gy., Méreiné Berki, M., Mihály, M. (2021): Policy reform instead of policy transformation? Experiences of participatory action research (PAR) on desegregation policy in Szeged, Hungary. *IJAR - International Journal of Action Research*, 1., 81–101. <https://doi.org/10.3224/ijar.v17i1.05>

- Málovics Gy., Bajmócy Z., Gébert J., Juhász J., Berki B., Mihók B. (2022): A közösségi szerepvállalás mint az egyetemek újra felfedezett, de elhanyagolt feladata. *Magyar Tudomány*, 5., 631–643. <https://doi.org/10.1556/2065.183.2022.5.9>
- Málovics Gy., Wahyuni, A. S. (2024): Az egyetemi közösségi szerepvállalás támogató tényezők egy hazai empirikus kutatás tapasztalatai alapján. *Educatio*, 3., 361–369. <https://doi.org/10.1556/2063.33.2024.3.7>
- Málovics Gy., Bajmócy Z., Csernák J., Fehér B., Frigyk M., Juhász J., Matolay R., Müllner A., Szerencsés R. (2024): Az egyetemi közösségi szerepvállalás lehetséges szerepe a társadalmi innovációk létrehozásában hazai kontextusban. *Tér és Társadalom*, 2., <https://doi.org/10.17649/TET.38.2.3531>
- Málovics Gy., Vas Zs. (2025): Egyetemi közösségi szerepvállalás (KESZ) és közelség – egy hazai empirikus kutatás tapasztalatai. *Tér és Társadalom*, 3., 81–103. <https://doi.org/10.17649/TET.39.3.3645>
- Málovics, Gy., Wahyuni, A. S. (2025): Bottom-up struggle in a hostile environment? Factors influencing the spread of University-Community Engagement (UCE): Experiences from Hungary. *International Journal of Educational Development*, 119., 103439. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2025.103439>
- McEwen, L. (2013): Geography, community engagement and citizenship: introduction. *Journal of Geography in Higher Education*, 1., 5–10. <https://doi.org/10.1080/03098265.2013.757000>
- Menter, M. (2024): From technological to social innovation: toward a mission-reorientation of entrepreneurial universities. *J Technol Transf*, 49., 104–118. <https://doi.org/10.1007/s10961-023-10002-4>
- Mezei C. (2024): Zöld finanszírozási keretrendszer kidolgozása a hazai települési önkormányzatok számára. *Tér és Társadalom*, 3., 57–77. <https://doi.org/10.17649/TET.38.3.3585>
- Mihály M. (2024): Községi erdősítéssel a klímaváltozás ellen? *Civil Szemle*, 1., 49–69. <https://doi.org/10.62560/csz.2024.01.04>
- Millar, N., McLaughlin, E., Börger, T. (2019): The Circular Economy: Swings and Roundabouts? *Ecological Economics*, 158., 11–19. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.12.012>
- Muth D. (2022): A klímatudatosságot magyarázó elméletek átfogó elemzése: strukturális, intézményi és egyéni megközelítések. *Tér és Társadalom*, 4., 86–107. <https://doi.org/10.17649/TET.36.4.3426>
- Nagy, E., Mihály, M., Tagai, G. (2024): Towards a greener future? Environment and economic recovery in old industrial regions. *European Planning Studies*, 11., 2403–2421. <https://doi.org/10.1080/09654313.2023.2281348>
- Nagy E., Timár J., Nagy G., Velkey G. (2015): A társadalmi-térbeli marginalizáció folyamatai a leszakadó vidéki térségekben. *Tér és Társadalom*, 1., 35–52. <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2680>
- Nagy, G. (2021): Environmental justice and its geographical aspects in Hungary. *Tér és Társadalom*, 4., 76–103. <https://doi.org/10.17649/TET.35.4.3373>
- Németh K., Bai A., Dobozsi E., Gabnai Z., Péter E. (2023): Körforgásos gazdasági modell alapú város-koncepció, különös tekintettel a kis- és középvárosokra. *Tér és Társadalom*, 2., 62–81. <https://doi.org/10.17649/TET.37.2.3445>
- Németh K., Mezőfi N., Németh K., Péter E. (2024): Megújuló energiaforrások lakossági megítélése – egy magyarországi felmérés tapasztalatai. *Tér és Társadalom*, 2., 50–70. <https://doi.org/10.17649/TET.38.2.3526>
- Óvári Á., Farkas J. Z., Kovács A. D. (2024): A klímavédelem realitásai a hazai városokban. *Tér és Társadalom*, 1., 110–128. <https://doi.org/10.17649/TET.38.1.3512>
- Pel, B., Haxeltine, A., Avelino, F., Dumitru, A., Kemp, R., Bauler, T., et al. (2020): Towards a theory of transformative social innovation: A relational framework and 12 propositions. *Research Policy*, 49., 104080. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2020.104080>
- Purcell, M. (2002): Excavating Lefebvre: The right to the city and its urban politics of the inhabitant. *GeoJournal*, 2–3., 99–108. <https://doi.org/10.1023/B:GEJO.0000010829.62237.8f>
- Purcell, M. (2014): Possible Worlds: Henri Lefebvre and the Right to the City. *Journal of Urban Affairs*, 1., 141–154. <https://doi.org/10.1111/juaf.12034>
- Rácz K., Hamza E. (2025): A termelői együttműködések szerepe az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodásban. *Tér és Társadalom*, 4., 93–123. <https://doi.org/10.17649/TET.38.4.3605>

- Reisinger A., Dános Z. (2021): Az egyetemi társadalmi felelősségvállalás területi hatásai – négy magyarországi egyetem vizsgálatával. *Tér és Társadalom*, 3., 87–107. <https://doi.org/10.17649/TET.35.3.3342>
- Salomaa, M. (2019): Third mission and regional context: assessing universities' entrepreneurial architecture in rural regions. *Regional Studies, Regional Science*, 6., 233–249. <https://doi.org/10.1080/21681376.2019.1586574>
- Sándor, A., Cserti-Szauer, C., Futár, A., Walmsley, J. (2023): Including the voices of persons with intellectual disabilities in academia: Participatory research, education and development in the academic world. In: McCloskey, M., Pteri, G. (eds.): *The Routledge International Handbook of Disability Human Rights Hierarchies*. Routledge, 382–397.
- Silvey, R., Rankin, K. (2011): Development geography: Critical development studies and political geographic imaginaries. *Progress in Human Geography*, 5., 696–704. <https://doi.org/10.1177/0309132510385523>
- Soja, E. (2009): The city and spatial justice. *Spatial Justice*, 1., 31–38.
- Soja, E. (2010): Spatializing the urban, Part I. *City*, 6., 629–635. <https://doi.org/10.1080/13604813.2010.539371>
- Sultana, F. (2018): An(Other) geographical critique of development and SDGs. *Dialogues in Human Geography*, 2., 186–190. <https://doi.org/10.1177/2043820618780788>
- Szörényiné Kukorelli I. (2005): A fenntartható fejlődés stratégiai elemei a rurális térségekben. *Tér és Társadalom*, 3–4., 111–137. <https://doi.org/10.17649/TET.19.3-4.1022>
- Tagai G. (2021): Igazságos szolgáltatások? A közérdekű szolgáltatások fejlesztésének hatása a társadalmi térbeli viszonyokra. *Tér és Társadalom*, 4., 33–59. <https://doi.org/10.17649/TET.35.4.3369>
- Takács-Sánta A. (2020): Ökológiai radikalizmus vagy összeomlás. *Replika*, 114., 95–99. <https://doi.org/10.32564/114.6>
- Taylor, D. E. (2000): The Rise of the Environmental Justice Paradigm: Injustice Framing and the Social Construction of Environmental Discourses. *American Behavioral Scientist*, 4., 508–580. <https://doi.org/10.1177/0002764200043004003>
- Thakrar, J. S. (2018): University–community engagement as place-making? A case of the University of Fort Hare and Alice. *Development Southern Africa*, 5., 673–688. <https://doi.org/10.1080/0376835X.2018.1433022>
- Timár J. (2003): Szerkesztői előszó. *Tér és Társadalom*, 2., 1–3. <https://doi.org/10.17649/TET.17.2.887>
- Timár J., Keller J., Kovács K., Virág T. (2021): Tér és társadalom a térbeli igazságosság koncepciójának perspektívájából: Szerkesztői előszó. *Tér és Társadalom*, 4., 3–20. <https://doi.org/10.17649/TET.35.4.3399>
- Tornaghi, C. (2014): Critical geography of urban agriculture. *Progress in Human Geography*, 4., 551–567. <https://doi.org/10.1177/0309132513512542>
- Tóth J., Méreiné Berki B., Málóvics Gy., Juhász J., Boros L. (2017): „Ha csak úgy kiköltöztetjük az embereket, egymás nélkül elvesznek.” Erőforrások, korlátok és ezek térbelisége a roma szegregátumokban lakók számára: egy hazai város példája. *Tér és Társadalom*, 3., 62–84. <https://doi.org/10.17649/TET.31.3.2859>
- Trencher, G., Yarime, M., McCormick, K. B., Doll, C. N. H., Kraines, S. B. (2014): Beyond the third mission: Exploring the emerging university function of co-creation for sustainability. *Science and Public Policy*, 2., 151–179. <https://doi.org/10.1093/scipol/sct044>
- UCC (2007): *Toxic Wastes and Race at Twenty: 1987–2007. Grassroots Struggles to Dismantle Environmental Racism in the United States. A Report Prepared for the United Church of Christ Justice and Witness Ministries*. <https://www.nrdc.org/sites/default/files/toxic-wastes-and-race-at-twenty-1987-2007.pdf>
- Varjú V. (2006): Kormányzás a fenntarthatóságért. (Egy nemzetközi kutatási program margójára). *Tér és Társadalom*, 4., 161–167. <https://doi.org/10.17649/TET.20.4.1084>
- Varjú V. (2009): A területi tervezés legújabb környezetértékelési módszere – a stratégiai környezeti vizsgálat integrációja a döntéshozásba. *Tér és Társadalom*, 1., 55–65. <https://doi.org/10.17649/TET.23.1.1216>

- Velkey G., Mihály M., Gál I. (2021): A szentesi modell és napjaink versenyképességi kihívásai - növekvő gazdasági, társadalmi és környezeti kockázatok. *Tér és Társadalom*, 4., 132–157. <https://doi.org/10.17649/TET.35.4.3376>
- Wesselink, A., Buchanan, K. S., Georgiadou, Y., Turnhout, E. (2013): Technical knowledge, discursive spaces and politics at the science-policy interface. *Environmental Science & Policy*, 30., 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2012.12.008>
- Yamamura, E. K., Koth, K. (2023): *Place-Based Community Engagement in Higher Education: A Strategy to Transform Universities and Communities*. Routledge, New York <https://doi.org/10.4324/9781003446323>